

УЧАСТЬ ВІТЧИЗНЯНИХ І МІЖНАРОДНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА МІСІЙ НА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ В УКРАЇНІ У 2002 – 2014 рр.

Olga Pakholok. Participation of domestic and international public organizations and missions at the parliamentary elections in Ukraine in 2002–2014.

One of the most important indicators of democratization and openness of a country is holding of free and democratic election. Conducting honest and open elections has an important meaning for creating a positive image of Ukraine on the international scene, as well as evidence that the country fulfills its obligations to protect human rights and freedoms. One of the means of controlling elections is participation of official observers and community. To a large extent from their conclusions about legitimacy of elections or, conversely, violation of the electoral law depends on the international community's recognition of legitimacy of the newly elected authorities.

Organization of election observation by public organizations is one of the most significant dimensions of democratic development around the world. Non-party election observation and control by NGOs are also aimed at ensuring the integrity of election through deterrence and disclosure of violations and falsifications, prevention and mitigation of electoral violence and provision of recommendations for improvement of electoral processes.

There are two main criteria for classification of public observers – by country of origin (internal and external (international)) and time (long-term and short-term). Internal official observers are representatives of candidates for deputies, political parties (blocs) or non-governmental organizations. International observers are observers representing foreign states and international non-governmental organizations.

Long-term observers, as a rule, are involved in monitoring electoral process at all (or most) stages, and short-term observers, as a rule, focus on monitoring activities on an election day, that is, they are primarily interested in voting and counting procedures.

The right of official observers from non-governmental organizations, from foreign states and international organizations to officially monitor the course of the election process is determined in the Law of Ukraine "On Elections of People's Deputies of Ukraine". In particular, Article 78 of the Law states that the permission to have official observers during election of deputies has only a public organization whose statutory activities include election process and its monitoring and which is registered in accordance with the procedure established by law, not later than sixty days before a voting day.

Analyzing the quantitative characteristics, activities and reports of official observers from international organizations and public organizations on monitoring the progress of the parliamentary elections in Ukraine in 2002-2014, we observe the growth of their participation in elections which promotes democracy, openness of elections and recognition of legitimacy of their results. It is worth noting that the reports of official observers noted that despite some violations of the electoral law, the elections of people's deputies of Ukraine in 2002-2014 were conducted in accordance with the national electoral law, international obligations and standards of democratic elections. The reports witnessed democratic, transparent and legitimate Ukrainian elections, ensuring basic civil rights and freedoms. Among the series of recommendations it was proposed to codify the electoral legislation of Ukraine. Recommendations provided to the election process participants following election observation campaigns in Ukraine, their consideration by state institutions in the preparation of election legislation and holding of further elections will contribute to the improvement of the electoral process.

Key words: election, parliamentary elections, public organizations, official observers, election observation.

Одним із найважливіших показників демократизації й відкритості держави є проведення вільних та демократичних виборів. Проведення чесних та відкритих виборів має велике значення для створення позитивного іміджу України на міжнародній арені, а також є свідченням того, що держава виконує взяті на себе зобов'язання щодо захисту прав і свобод людини. Одним із засобів контролю за проведенням виборів є участь у них офіційних спостерігачів та громадськості. Значною мірою від їх висновків про законність

виборів чи, навпаки, порушення виборчого законодавства залежить визнання міжнародним співтовариством легітимності новообраної влади [1, с. 80–81].

Організація спостереження за виборами громадськими організаціями є одним із найбільш вагомих вимірів демократичного розвитку в усьому світі. У більш ніж 90 країнах упродовж останніх двох десятиліть мільйони громадян залучалися до непартійного спостереження за виборами, з метою забезпечення чесності виборів і сприяння відповідальності уряду та політичних суперників. Водночас такий контроль об'єктивно зменшує потенціал конфлікту, стимулює підзвітність та демократичний розвиток [2, с. 81]. Непартійне спостереження за виборами та контроль з боку громадських організацій спрямовані також на забезпечення чесності виборів шляхом стримування й викриття порушень та фальсифікацій, запобігання й пом'якшення можливостей насильства, пов'язаного з виборами, та надання рекомендацій щодо вдосконалення електоральних процесів [2, с. 82].

Проблема громадського спостереження за перебігом виборчого процесу та участь ньому громадських організацій – вітчизняних і міжнародних – є об'єктом дослідження таких вітчизняних науковців як Ю. Опалько [3], П. Манжола [4], Д. Арабаджієв [6], О. Держалюк та О. Здіорук [7], М. Лациба [8], Л. Кочубей [9] та ін. Варто зауважити, що багатьох наукових працях акцентовано увагу лише на окремих аспектах досліджуваної проблематики, й практично відсутні спроби здійснити аналіз кількісних і якісних характеристик участі офіційних спостерігачів від громадських організацій на парламентських виборах в Україні. Тому метою статті є аналіз участі офіційних спостерігачів від вітчизняних і міжнародних організацій та місій у спостереженні за ходом парламентських виборів в Україні у 2002–2014 рр.

Існують два основні критерії класифікації громадських спостерігачів – за країною походження (внутрішні та зовнішні (міжнародні)) і за часом (довготермінові та короткотермінові). Внутрішні офіційні спостерігачі є представниками кандидатів у депутати, політичних партій (блоків) або громадських організацій.

Міжнародні спостерігачі – це спостерігачі, що є представниками іноземних держав та міжнародних громадських організацій. Міжнародне спостереження проводиться міжурядовими й міжнародними неурядовими організаціями й асоціаціями з метою забезпечення об'єктивної й точної оцінки характеру виборчого процесу в інтересах населення країни, в якій він здійснюється [10].

Міжнародне спостереження за виборами – це вияв інтересу міжнародного співтовариства до забезпечення демократичних виборів як складової розвитку демократії та правової держави. Міжнародне спостереження за виборами, з його акцентом на громадянські та політичні права, є частиною міжнародного спостереження за дотриманням прав людини. Міжнародне спостереження забезпечує оцінку виборчих процесів відповідно до міжнародних принципів проведення дійсно демократичних виборів і національного законодавства, водночас виходячи з визнання того, що саме населення країни в кінцевому підсумку вирішує питання про легітимність процесу виборів і про довіру до їх результатів [11].

Право офіційних спостерігачів від громадських організацій, від іноземних держав та міжнародних організацій здійснювати офіційне спостереження за ходом виборчого процесу закріплено Законом України «Про вибори народних депутатів України». Порядок реалізації цього права регламентується ст. 77–79 Закону. Зокрема, у ст. 78 Закону зазначено, що дозвіл мати офіційних спостерігачів під час виборів депутатів має лише та громадська організація, до статутної діяльності якої належать питання виборчого процесу та спостереження за ним і яка зареєстрована у встановленому законом порядку, не пізніше як за шістьдесят днів до дня голосування [12].

Довготермінові спостерігачі, як правило, займаються моніторингом виборчого процесу на всіх (або більшості) його стадіях, а короткотермінові, зазвичай, зосереджуються на моніторинговій діяльності у день виборів, тобто їх насамперед цікавить процедура голосування та підрахунку голосів [6, с. 130]. Довготермінові спостерігачі, як правило, прибувають до приймаючої країни приблизно через тиждень після відкриття місії зі спостереження за виборами й залишаються в ній протягом приблизно одного тижня після виборів. Основна роль довгострокових спостерігачів полягає у здійсненні спостереження та проведення оцінки ефективності і безсторонності діяльності виборчої адміністрації, виконання законодавчих та нормативних актів у сфері виборів, перебігу передвиборчої кампанії та політичної ситуації. Короткострокові спостерігачі, зазвичай, перебувають у країні протягом приблизно одного тижня й здійснюють спостереження за голосуванням у день виборів [13].

Для участі у спостереженні за парламентськими виборами 31 березня 2002 р. Центральна виборча комісія зареєструвала 944 офіційні спостерігачі від іноземних держав і міжнародних організацій [14, с. 644]. Це в понад два рази більше, ніж на попередніх парламентських виборах в Україні. Офіційні спостерігачі представляли 49 країн світу. Найбільшу кількість спостерігачів було зареєстровано із Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки. Значну кількість представляли громадяни Республіки Польща, Республіки Білорусь, Великобританії, Канади [14, с. 644–645].

Довгострокове й короткострокове спостереження за виборчою кампанією 2002 р. в Україні здійснювали офіційні спостерігачі від 50 міжнародних організацій. Традиційно найбільшою кількістю офіційних спостерігачів була представлена ОБСЄ – понад 350 осіб. Представницькі й поважні делегації направили в Україну: Парламентська Асамблея Ради Європи, Європейський Парламент, Міжпарламентська Асамблея держав-учасниць СНД, Державна Дума Федеральних Зборів Російської Федерації, Міжнародний республіканський інститут, Світовий конгрес українців та Український Конгресовий Комітет Америки.

спостереженні за виборами взяли також участь представники багатьох іноземних дипломатичних представництв, центральних виборчих органів Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Литви, Латвії, Польщі [14, с. 645].

Основний висновок, зроблений Місією ОБСЄ/БДПЛ: «Вибори народних депутатів України 31 березня 2002 р. засвідчили прогрес, порівняно з парламентськими виборами 1998 р., щодо відповідності міжнародним стандартам та зобов'язанням, проте певні недоліки все ще залишаються». Зокрема, підкреслюючи надзвичайно важливу роль засобів масової інформації у виборчому процесі, спостерігачі зазначили, що більшість засобів масової інформації не спромоглися забезпечити нейтральне та чесне висвітлення кампанії. На думку міжнародних спостерігачів – членів Місії ОБСЄ/БДПЛ, зловживання державними важелями («адміністративний ресурс») стало загальною рисою виборчої кампанії в Україні [14, с. 645].

Особливістю виборчої кампанії 2002 р. була організація Місії спостереження Співдружності Незалежних Держав, у складі якої за перебігом виборів спостерігали 146 представників держав-учасниць СНД. Вивчалось виборче законодавство України, відповідність загально визнаним нормам, міжнародним стандартам, документам Копенгагенської наради Конференції з Людського виміру ОБСЄ (1990 р.). Основні висновки Місії викладено у Заяві міжнародних спостерігачів від Співдружності Незалежних Держав за підсумками виборів народних депутатів України 31 березня 2002 р., у якій зазначалося, що, незважаючи на окремі порушення чинного виборчого законодавства з боку деяких виборчих комісій, представників партій і блоків, кандидатів

депутати, вибори народних депутатів України 31 березня 2002 р. проведено відповідно

до національного виборчого законодавства, і їх слід визнати вільними, прозорими, демократичними та легітимними [14, с. 645–646].

На парламентських виборах у 2006 р. громадським організаціям надано статус офіційних спостерігачів. Посилення впливу громадських організацій на перебіг виборчого процесу в Україні на всіх його стадіях було зумовлене низкою чинників, які об'єктивно склалися на етапі демократичних перетворень суспільства:

Органічне зростання протягом останніх років (як кількісне, так і якісне) різноманітних інституцій громадянського суспільства в цілому як суттєвого чинника системної трансформації українського соціуму.

Досить висока питома вага серед недержавних організацій таких, які тією чи іншою мірою причетні до політичної діяльності та формування громадської думки й спроможні, таким чином, прямо чи опосередковано впливати на хід і результати виборчих перегонів.

Існування та розвиток у позитивному напрямі відповідного правового поля, яке, хоч і потребує удосконалення, але за основними параметрами не суперечить сучасним міжнародним стандартам.

Мобілізуючий вплив громадських організацій на маси та набуття ними непересічного досвіду під час Помаранчевої Революції.

Унікальні для новітньої Української держави умови із забезпечення дійсної свободи слова, реалізації політичних та громадянських прав, створені новою владою після президентських виборів 2004 р.

Зацікавленість широких верств суспільства та впливових політичних сил у використанні стабілізаційного потенціалу громадських організацій у виборчому процесі, враховуючи всю складність та неоднозначність його складових [3, с. 13–14].

Під час виборчого процесу з виборів народних депутатів України 2006 р. Центральна виборча комісія у виборчих округах на території України зареєструвала й надала дозвіл 7902 офіційним спостерігачам від 16 громадських організацій [15, с. 402]. Міжнародне спостереження за ходом виборів 2006 р. в Україні здійснювали

3516 офіційних спостерігачів, з них 483 особи від 16 іноземних держав та 3033 особи, які представляли 26 міжнародних організацій [16].

Варто зазначити, що переважно звіти офіційних спостерігачів засвідчили повну демократичність, прозорість і чесність українських виборів, відсутність адміністративного тиску на виборців, забезпечення основних громадянських прав і свобод, вільну конкуренцію лідерів і програм політичних партій. Також було підкреслено непересічне значення парламентських виборів в Україні для демократичної трансформації усього пострадянського простору, розвитку незалежних засобів масової інформації [15, с. 13]. Зокрема, представники Асоціації організаторів виборів країн Центральної та Східної Європи (АОВЦСЕ), за результатами спостереження за ходом виборів та підрахунку голосів, констатували: «Вибори 26 березня 2006 р. в Україні відповідали національному законодавству, міжнародним стандартам та іншим зобов'язанням, які пов'язані з виборами. Були дотримані основні громадянські та політичні права, виборці мали можливість прийняти усвідомлене рішення в день голосування. Всі етапи голосування проходили відповідно до законодавства» [17, с. 34].

Місія європейської мережі громадських організацій, що спостерігають за виборами ENEMO, визнала значне вдосконалення виборчого законодавства, яке привело до покращень у виборчому процесі порівняно з виборчим процесом 2004 року. Водночас ENEMO запропонувала низку рекомендацій щодо подальшої демократизації виборчого процесу: прийняти уніфікований виборчий кодекс, який буде регулювати всі виборчі

процеси в Україні з метою їх гармонізації; переглянути процес реєстрації виборців та створити центральний виборчий реєстр, що дасть змогу вносити систематичні зміни та поправки; забезпечувати збалансоване представництво партій та блоків у виборчих комісіях та створити механізм додаткового призначення на вільні посади у дільничні та територіальні виборчі комісії представників місцевої влади; вчасно забезпечувати необхідне фінансування та устаткування для виборчих дільниць для поліпшення організації виборів; переглянути та оцінити календарний план виборів і, якщо це можливо, відокремити місцеві та регіональні виборчі процеси від національних [18, с. 61].

На позачергових виборах народних депутатів України 30 вересня 2007 р. у виборчих округах на території України було зареєстровано 8426 офіційних спостерігачів від 14 громадських організацій [19, с. 286]. Найбільш масштабних спостережних зусиль доклав Комітет виборців України (КВУ). На парламентських виборах 2007 р. КВУ мав близько 4000 спостерігачів та опублікував до дня виборів вісім звітів про результати спостереження. З квітня 2007 р. Комітет виборців України почав спостереження за суспільно-політичною ситуацією, що склалася навколо дострокових виборів до Верховної Ради України. Мета спостереження полягала в забезпеченні громадського контролю за учасниками виборчого процесу та сприянні прозорості виборчої кампанії на всіх її етапах, виявлення й попередження порушень виборчого законодавства.

На позачергових парламентських виборах 30 вересня 2007 р. КВУ реалізував низку програм, метою яких було сприяння максимально законному ходу виборчої кампанії. Довготермінове спостереження за ходом виборчого процесу як найбільш ефективна форма контролю за прозорістю виборів застосовувалося в усіх регіонах України. Таке спостереження виявилось однією з найефективніших форм контролю, оскільки порушення принципів змагальності відбувається, як правило, не в день голосування, а в передвиборчий період.

На основі зібраної інформації протягом періоду спостереження (серпень–вересень 2007 р.) Комітет виборців України оприлюднив вісім бюлетенів (з інтервалом в один тиждень), у яких дав оцінку перебігу виборчої кампанії в Україні. На основі звітів спостерігачів КВУ в день виборів оприлюднив шість прес-релізів, у яких подав аналіз та оцінку процесам, що відбувалися в день голосування та під час підрахунку голосів. Також на основі цих матеріалів було опубліковано загальний підсумковий звіт про перебіг виборчої кампанії.

За висновками спостерігачів КВУ, дострокові парламентські вибори 30 вересня 2007 р. були в цілому вільними й демократичними, без значних та системних порушень, загалом відповідали міжнародним стандартам, голосування 30 вересня відбулося прозоро, без порушень процедури або фактів тиску на виборців, членів комісій, представників ЗМІ чи спостерігачів [7].

Активні заходи зі спостереження здійснювали інші організації, такі як Громадська мережа «ОПОРА» та ВМГО «Фундація регіональних ініціатив».

ГМ «ОПОРА» здійснювала комплексний та системний моніторинг передвиборчої кампанії з метою розвитку демократії та громадянського суспільства в Україні шляхом вироблення ефективних механізмів контролю за діями влади з боку громадськості. У квітні 2007 р. «ОПОРА» розпочала спостереження за політичними процесами, пов'язаними з проведенням в Україні позачергових виборів Верховної Ради. Предметом спостереження була робота виборчих комісій, органів публічної влади, діяльність суб'єктів виборчого процесу та ведення агітації. Особливу увагу приділено порушенням виборчого законодавства, принципів демократичних виборів.

30 вересня на території всієї України за процесом підготовчого засідання, голосування, підрахунку голосів та транспортування виборчої документації в окружні

виборчі комісії спостерігали 1500 спостерігачів та 130 мобільних груп ГМ «ОПОРА». Організація оприлюднила відповідний звіт за підсумками голосування та підрахунку голосів під час позачергових виборів народних депутатів України [7].

За позачерговими виборами народних депутатів України 30 вересня 2007 р. вели спостереження також офіційні спостерігачі від іноземних держав та міжнародних організацій. Право спостереження за ходом виборчого процесу було надано 3354 офіційним спостерігачам від іноземних держав та міжнародних організацій, у тому числі 541 спостерігачеві від 17 іноземних держав та 2813 офіційним спостерігачам від 25 міжнародних організацій [19, с. 287]. Іноземні спостерігачі змогли переконатися, що громадяни України мали можливість вільно зробити свій вибір в умовах повної свободи слова.

Варто зауважити, що у звітах офіційних спостерігачів переважно йшлося про демократичність, прозорість і чесність українських виборів, відсутність адміністративного тиску на виборців, забезпечення основних громадянських прав і свобод, вільну конкуренцію лідерів і програм політичних партій [19, с. 287].

На виборах народних депутатів України 28 жовтня 2012 р. Центральна виборча комісія надала дозвіл мати офіційних спостерігачів 68 громадським організаціям. Усього станом на день виборів у 225 одномандатних виборчих округах було зареєстровано 40 017 офіційних спостерігачів від громадських організацій 20.

Упродовж травня–жовтня 2012 р. КВУ у всіх округах проводив довготермінове спостереження за кожним етапом підготовки та перебігу виборчої кампанії на чергових виборах народних депутатів України. 28 жовтня, в день виборів, на дільницях працювало 6500 спостерігачів КВУ.

Комітетом виборців України було виявлено низку суттєвих проблем у практиці здійснення передвиборної агітації 2012 р. суб'єктами виборчого процесу. Основні з них: початок здійснення агітації задовго до початку виборчого процесу; беззмістовність агітаційних матеріалів/політичної реклами багатьох учасників виборчих перегонів; масове розміщення у ЗМІ прихованої політичної реклами (так званої «джинси»); численні випадки перешкоджання здійсненню агітації; використання технології так званого «чорного піару»; масове поширення прямого й непрямого підкупу виборців; активне зловживання адміністративним ресурсом та залучення службовців до агітаційної діяльності; агітація в день голосування [21].

підсумковому звіті КВУ серед низки рекомендацій було запропоновано до проведення президентських виборів 2015 р. здійснити кодифікацію виборчого законодавства, а також розглянути можливість перегляду виборчої системи для парламентських виборів з урахуванням рекомендацій Ради Європи та Венеціанської комісії [21].

«Громадська мережа «ОПОРА» констатувала регрес України щодо проведення демократичних виборів. Спостерігачі відзначили, що протягом всієї виборчої кампанії порушення законодавства мали системний характер, але їхній вплив на результат не був значним. День голосування відбувся в умовах суспільної напруги, але без суттєвих масових порушень. Втім, на етапі встановлення результатів волевиявлення виборців, суспільство стало свідком прямого фальшування виборчої документації членами окружних комісій. Ці порушення мали не системний характер, але без сумнівів вплинули на результат виборів.

В умовах змішаної виборчої системи, позазаконні технології використання адміністративного ресурсу та підкупу виборців мали вирішальний вплив на перебіг кампанії, що в цілому не сприяло чесності її результатів» – зазначається у Підсумковому

звіті за результатами загальнонаціонального спостереження за парламентськими виборами-2012 [22].

цілому спостерігачі «ОПОРИ» оцінили кампанію як таку, що поставила під сумнів євроінтеграційні прагнення держави Україна та створила небезпечні правові прецеденти. Якщо порушення законодавства та міжнародних стандартів до виборів мали системний характер, але їх вплив важко оцінити, то порушення після дня голосування не були системними, хоча й 100-відсотково впливовими в окремих одномандатних округах [22].

Міжнародний контроль на виборах народних депутатів України 28 жовтня 2012 р. здійснювали 3278 офіційних спостерігачів від 35 міжнародних організацій та 519 осіб – від 28 іноземних держав.

Найбільші місії спостереження були сформовані Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ – 635 осіб, міжнародною неурядовою організацією CANADEM, яка діяла за дорученням уряду Канади, – 475 осіб та Мережею європейських організацій зі спостереження за виборами ENEMO – 241 особа. Серед іноземних спостерігачів найчисельніше була представлена Республіка Польща – 212 осіб.

Окрім зазначених організацій, за виборчим процесом спостерігали також інституції Парламентської Асамблеї Ради Європи, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, НАТО, Співдружності незалежних держав. Окрему делегацію відрядив Європейський парламент [20].

2014 р. ЦВК зареєструвала й надала дозвіл 37 громадським організаціям мати офіційних спостерігачів під час позачергових виборів народних депутатів України 26 жовтня 2014 р. 26 з цих організацій отримали дозвіл мати офіційних спостерігачів на усій території України. Крім того, 8 із 26 громадських організацій мали право поширювати свою діяльність і за межами України: 6 – на закордонних виборчих округах, 1 – на виборчих дільницях у Республіці Білорусь та 1 – у Канаді, Італійській та Французькій Республіках. 10 громадським організаціям надано дозвіл ЦВК мати офіційних спостерігачів на території окремих областей України: 2 – у Хмельницькій, 1 – у Чернівецькій, 2 – у Миколаївській, 2 – у Вінницькій, 1 – у Дніпропетровській, 1 – у Тернопільській, 1 – у Львівській областях. Громадська організація «Центр правової підтримки» брала участь у виборчому процесі через офіційних спостерігачів на виборчих дільницях м. Коростень та Коростенського району Житомирської області. Загалом під час позачергових виборів народних депутатів України 26 жовтня 2014 р. зареєстровано 35645 офіційних спостерігачів від громадських організацій [23].

Під час громадського спостереження за виборчим процесом з позачергових виборів народних депутатів України 26 жовтня 2014 р. КВУ відзначив, що голосування виборців день голосування загалом було проведено відповідно до вимог законодавства та міжнародних стандартів. Разом з тим, офіційними спостерігачами КВУ зафіксовано низку проблем в організації самого голосування та підготовці до його проведення. Серед найбільш типових проблем та порушень в організації голосування названо: часті зміни у складі ДВК та ОВК, які вносились в останній день до дня голосування та призвели до непорозумінь між членами комісій на підготовчих засіданнях; відсутність інформаційних плакатів на багатьох дільницях; випадки підкупу виборців та організації т. зв. «карусельного голосування»; випадки масового доставлення виборців на виборчі дільниці; втручання в роботу окружних та дільничних виборчих комісій; неправильне проставлення штампів «Вибув» у виборчих бюлетенях, випадки перешкоджання діяльності офіційних спостерігачів тощо.

Підрахунок голосів виборців, транспортування виборчої документації та встановлення підсумків голосування загалом відбулись без суттєвих порушень.

Водночас кількість порушень вимог виборчого законодавства при організації голосування 26 жовтня 2014 року значно зменшилась порівняно з черговими парламентськими виборами 2012 р. [24].

Позитивом виборів 2014 р. КВУ визнав зменшення рівня використання на виборах адміністративного ресурсу партіями та кандидатами. Випадки участі посадовців в агітаційних заходах хоча й мали поодинокий характер, та все ж були зафіксовані спостерігачами [25].

Кількість офіційних спостерігачів від іноземних держав становила 304 особи, які представляли 21 державу. Найбільшу кількість офіційних спостерігачів зареєстровано від Республіки Польща – 112 осіб [26, с. 56–57]. Спостереження за виборчою кампанією 2014 року в Україні здійснювали 2017 офіційних спостерігачів від 20 міжнародних організацій. Найбільша кількість офіційних спостерігачів була представлена Бюро демократичних інститутів і прав людини Організації з безпеки та співробітництва в Європі – 776 осіб (38,5 %) [27, с. 57].

Першою міжнародною місією спостереження, яка надіслала своїх спостерігачів для моніторингу виборів 2014 р., була ENEMO. Це була вже дев'ята місія ENEMO в Україні. Голова Місії ENEMO в Україні у 2014 р. С. Павліч, заявив: «Ми задіємо наших спостерігачів, щоб сприяти прозорості виборчого процесу в Україні. Через моніторинг та підготовку звітів про найважливіші аспекти виборів, керуючись найкращими практиками та стандартами міжнародного спостереження, ми прагнемо, щоб воля виборців обирати своїх представників була врахована» [28].

ENEMO повністю діє відповідно до міжнародних стандартів зі спостереження за виборами. Об'єктивність, неупередженість та достовірність інформації, зібраної її спостерігачами є основними пріоритетами роботи мережі. Всі спостерігачі ENEMO підписали Кодекс поведінки міжнародних спостерігачів за виборами [28].

За оцінкою міжнародних спостерігачів позачергові вибори в Україні були проведені відповідно до міжнародних зобов'язань та стандартів демократичних виборів, включаючи зобов'язання і стандарти ОБСЄ та Ради Європи, а також національного законодавства (ГУАМ). Вони були легітимними, прозорими та демократичними, незважаючи на неможливість обрати депутатів-мажоритарників у частині Донецької та Луганської областей, Автономній Республіці Крим (місія Світового Конгресу Українців). Як зазначали експерти, вибори проведено значно організованіше й «чистіше», ніж вибори Президента України у травні (Парламентська Асамблея Чорноморського економічного співробітництва). Вибори в Україні визнали демократичними й чесними також НАТО, спостерігачі ПАРС і ENEMO [29, с. 14–15].

Отже, участь офіційних спостерігачів від громадських організацій та міжнародних структур на парламентських виборах в Україні зростає, сприяє демократичності, відкритості проведення виборів та визнання легітимності їх результатів. Рекомендації, надані суб'єктам виборчого процесу за підсумками довгострокового та короткострокового спостереження за проведенням виборчих кампаній в Україні, їх врахування державними інституціями при підготовці виборчого законодавства та проведення подальших виборів сприятимуть покращенню виборчого процесу.

На нашу думку, в контексті досліджуваної проблеми потребують подальшого вивчення регіональні особливості активності громадських організацій у спостереженні за виборами, а також їх участь у виборчих кампаніях під час президентських та місцевих виборів в Україні.

Пащук О. Міжнародні наглядові органи у виборчому процесі України / О. Пащук // *Вибори 2002: погляд молодих.* – К. : [б. в.], 2001. – С. 80-87.

Декларація загальних принципів непартійного спостереження за виборами громадськими організаціями та Кодекс поведінки непартійних громадських спостерігачів) // *Вибори та демократія*. – 2012. – № 2 (32). – С. 81-96.

Опалько Ю. Вплив громадських організацій на виборчий процес / Ю. Опалько // *Вибори та демократія*. – 2006. – № 4 (10). – С. 13-16.

Манжола П. Г. Активність інституцій громадянського суспільства у виборчому процесі / П. Г. Манжола, Ю. В. Опалько // *Стратегічна панорама*. – 2006. – № 2. – С. 58-63.

Опалько Ю. Організації громадянського суспільства як чинник впливу на виборчий процес / Ю. Опалько // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. – 2010. – № 6 (50). – С. 224-232.

Арабаджиев Д. Ю. Структурна характеристика громадського моніторингу за виборчим процесом / Д. Ю. Арабаджиев // *Грані*. – 2013. – № 9 (101). – С. 128-132.

Держалюк О. Роль громадських організацій у реалізації виборчих прав громадян України [Електронний ресурс] / О. Держалюк, О. Здірук. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/monitor/Juli08/14.htm>

Лациба М. В. Громадські організації на виборах / М. В. Лациба. – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. – 56 с.

Кочубей Л. Вільні, демократичні, чесні : механізм спостереження за здійсненням виборчого процесу як засіб удосконалення громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Л. Кочубей // *Віче*. – 2006. – № 22 (листопад). – Режим доступу :

<http://viche.info/journal/393>

Кодекс поведінки міжнародних спостерігачів за виборами [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/884_002

Декларація принципів міжнародного спостереження за виборами [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/page>

Посібник зі спостереження за виборами [Електронний ресурс] / [перекл. з англ.]. Компанія «К.Д.М.». – [5-те видання]. – Варшава, 2006. – Режим доступу :

www.osce.org/uk/odhr/elections/70293?download=true

Вибори до Верховної Ради України 2002 року : інформаційно-аналітичне видання / редкол. : М. М. Рябець (голова) та ін. – К. : Центральна виборча комісія, 2002. – 676 с.

Вибори до Верховної Ради України 2006 року : інформаційно-аналітичний збірник. У двох книгах. Кн. 1 / редкол. Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. – К. : Атіка, 2006. – 624 с.

Офіційні спостерігачі від іноземних держав та міжнародних організацій : Офіційний сайт ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>

Демократизація суспільства: свідомий вибір // *Вісник Центральної виборчої комісії*. – 2006. – № 2 (4). – С. 34-36.

Європейська мережа організацій, що спостерігають за виборами : попередній звіт висновків Місії спостереження за парламентськими виборами 2006 року // *Вісник Центральної виборчої комісії*. – 2006. – № 2 (4). – С. 55-65.

Позачергові вибори народних депутатів України 2007 року : інформаційно-довідкове видання. – К. : Фенікс, 2008. – 704 с.

Чергові, проміжні, повторні вибори народних депутатів України 2012-2013 років : інформаційно-аналітичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.cvk.gov.ua/metod/vydannja/vibory2012.pdf>

Підсумковий звіт за результатами довгострокового спостереження за виборами народних депутатів України 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://cvu.com.ua/news/pidsumkoviy-zvit-za-rezultatami-dovhostrokovoho-sposterezhennya-za-viborami-narodnikh-deputativ-ukrani-2012-roku>

Підсумковий звіт за результатами загальнонаціонального спостереження за парламентськими виборами-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<https://www.opora.ua/org/novyny/3573-pidsumkovyj-zvit-za-rezultatamy-zagalnonacionalnogo-sposterezhennja-za-parlamentskymy-vyboramy-2012>

ЦВК оприлюднила перелік громадських організацій, яким надано дозвіл мати офіційних спостерігачів під час позачергових виборів народних депутатів України 26 жовтня 2014 року // Урядовий кур'єр. – 2014. – 12 вересня.

Звіт за підсумками голосування та підрахунку голосів [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://electioninfo.org.ua/nodes/nodes/view/type:reports/slug:zvt-za-pdsumkami-golosuvannya-ta-pdrahunku-golosv>

Звіт № 3 за результатами довгострокового спостереження. За період з 4 по 23 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://electioninfo.org.ua/nodes/nodes/view/type:reports/slug:zvt-3-za-rezultatami-dovgostrokovogo-sposterezhennya-za-perod-z-4-po-21-zhovtnya-2014-r>

Відомості про офіційних спостерігачів від іноземних держав // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2014. – № 3 (30). – С. 56-57.

Відомості про офіційних спостерігачів від міжнародних організацій // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2014. – № 3 (30). – С. 57.

ENEMO є першою місією зі спостереження за виборами, яка направила своїх спостерігачів для моніторингу дострокових парламентських виборів в Україні у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://enemo.eu/uploads/file-manager/Missions/Ukraine-2014-Early-Parliamentary/ENEMO_press_release_UkrainePE_2014_UKR.pdf

Міжнародні організації визнали вибори до Верховної Ради такими, що відбулися // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2014. – № 3 (30). – С. 14-15.